

**ELEKTRON KİTABXANALARIN YARADILMASININ
ƏSAS KONSEPSİYALARI**

S.İ.MƏMMƏDOVA
Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə elektron kitabxanaların yaradılmasının əsas konsepsiyaları nəzərdən keçirilir. Eləcə də, elektron kitabxanaların təşkilinin metod, proses və iş üsulları geniş izah edilir.

Elektron kitabxana anlayışı miqyasına, informasiya məzmununa, funksional model və məqsədinə görə geniş ahətə dairəsinə malik olub, rəqəmli informasiya ehtiyatlarının idarəetmə sistemini xarakterizə edir. Elektron kitabxanalar elektron nəşrlər və digər formatlarda olan materialların retrospektiv rəqəmsallaşdırılması nəticəsində yaranan rəqəmli məlumatlar bazası əsasında yaradılır [2]. Elektron kitabxananın yaradılması rəqəmli informasiyanın sistemli və etibarlı mühafizəsi ilə yanaşı, toplanmış informasiya ehtiyatı əsasında coğrafi uzaqlıqdan asılı olmayaraq “real vaxt” rejimində elektron xidməti təmin edir.

Elektron kitabxananın yaradılması düzgün planlaşdırmadan başlayır. Mükəmməl planlaşdırmanın işlənilib hazırlanması müəssisəyə öz məqsədini müəyyən etməyə, lazımi vacib ehtiyatları toplamağa, stabil texnoloji prosesləri həyata keçirməyə və onun nəticələrini əvvəlcədən görməyə imkan verir. Elektron kitabxananın planlaşdırılmasında ilk növbədə elektron kolleksiyasının yaradılmasının hansı məqsədə xidmət edəcəyini müəyyənləşdirmək lazımdır. Çünki bu proses çox vəsait tələb edən layihədir və buna görə də layihənin hər bir mərhələsi üçün tələb olunan vəsaitin miqdarını və təyinatını əvvəlcədən tam müəyyənləşdirmək lazımdır. Rəqəmsallaşdırılmanın əsas səbəbi istifadəçilər tərəfindən ən çox tələb olunan informasiya ehtiyatlarından istifadəni sadələşdirmək, oxucu tələbatını uzaq məsafədən ödəməkdir. Həmçinin rəqəmli kolleksiyalar istifadə olunmayan və ya pis vəziyyətdə olan ənənəvi kitabxana fondlarına diqqətin ayrılmasına və ondan istifadəyə xidmət məqsədi də daşıya bilər. Belə ki, kitabxananın nadir fondunda və ya arxivlərdə elmi işçilər üçün böyük maraq kəsb edən, lakin müntəzəm istifadəyə yaramayan, davamsız olan nadir və zərif materiallar saxlanıla bilər. Bu tip nadir fondun rəqəmsallaşdırılması isə bu kolleksiyalara yüksək səviyyədə çıxışı təmin edir.

Rəqəmli kolleksiyanın təyinatını müəyyən etdikdən sonra elektron kitabxananın yaradılması üçün aşağıdakı proseslər həyata keçirilməlidir:

- Rəqəmləşdiriləcək obyektlərin seçimi
- Müəllif hüquqlarının təmin edilməsi

- Obyektin rəqəmsallaşdırılması
- Rəqəmli obyektin elektron kitabxananın informasiya bazasına daxil edilməsi
- Metaverilənlərin yaradılması
- İstifadəçi interfeysinin yaradılması
- İstifadənin idarə edilməsi
- Rəqəmli kolleksiyaların və metaverilənlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Bu əsas proseslər praktiki olaraq lokal faktorlardan asılı olub, konkret sistemdə həyata keçirilən bütün rəqəmli layihələr üçün xarakterikdir. Rəqəmsallaşdırma prosesinə kolleksiyanın oxşarlığı və tipi, ölçüsü, sənədin vəziyyəti, rəqəmli fayl üçün tələb olunan keyfiyyəti, avadanlıqların mövcudluğu və rəqəmləşdirmə üçün sahə, texnikanın təsnifatı və s. təsir edir.

Rəqəmli layihənin planlaşdırılmasından sonra rəqəmləşdiriləcək fond seçilir. O, layihənin məqsədinə uyğun olmalıdır. Məsələn, əhalinin müəyyən qrupunun maraqlarına uyğun gəlməli və ya hər hansı əlamətdar hadisəni əhatə etməlidir [1]. Fondun rəqəmsallaşdırılması üçün fondun seçimi prosesində əsas məqam müəllif hüququnun müəyyən edilməsidir. Əgər kolleksiya ictimai əmlak deyilsə, bu zaman mülkiyyətçinin müəllif hüquq qorunmalıdır. Bu məqsədlə kolleksiyaya çıxış və rəqəmləşdirmə haqqında icazə almaq lazımdır. Müəllifin fonda çıxışın səviyyəsini: tam açıq və müəyyən məhdudiyətlərlə və lisenziya ilə olması müəlliflə mütləq razılaşdırılmalıdır. İstifadə lisenziya ilə olduqda kolleksiyaya daxil olma oxucunun “qeydiyyat adı/parol” və ya şəbəkə ünvanının autentifikasiyası vasitəsilə baş verməlidir.

Rəqəmsallaşdırma - kolleksiyayı təşkil edən obyektlərin fiziki xarakteristikası ilə müəyyən olunan mürəkkəb prosesdir [2]. Rəqəmsallaşdırma prosesində müəyyən miqdarda ayrı-ayrı rəqəmli obyektlər meydana çıxır. Onu da qeyd edək ki, rəqəmsallaşdırma prosesində nəzərə almaq lazımdır ki, iş başlamazdan əvvəl kitabxananın ixtiyarında tələb olunan texniki avadanlıqlar və obyektlər lazımi miqdarda mövcud olsun və bu işdə rəqəmləşdirmə texnologiyası ilə tanış olan ixtisaslaşmış mütəxəssislər iştirak etsin.

Rəqəmli obyektlər sistemə xüsusi proqram vasitəsilə elektron kitabxananın informasiya bazasına iki üsulla – növbəli və paket üsulu ilə daxil edilir.

Elektron kitabxanaya oxucular İnternet şəbəkəsi əsasında istifadəçi interfeysi vasitəsilə daxil olurlar. İstifadəçi interfeysi iki əsas funksiyanı –obyektlərin axtarışını və onların vizual oxunmasını təmin edir.

Elektron kitabxanalarda axtarış sistemləri metaverilənlər sxemlərinə əsaslanır. Yaxşı təşkil edilmiş zəngin ünsürlü mataverilənlərin sxemi geniş axtarışa imkan verir. Sadə metaverilənlər isə sadə axtarış funksiyasını yerinə yetirir.

İstifadənin idarə edilməsi rejimi elektron kitabxanaya çıxışın məhdudiyətini müəyyən edir. Bu müəllif hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsi məqsədi daşıyır. İstifadənin idarə edilməsi rejimi daha bir məqsəd-onlayn fonddan gəlirin əldə edilməsi məqsədini daşıya bilər. Belə ki, onun vasitəsilə elektron ticarət də həyata keçirmək mümkündür.

Qeyd edək ki, rəqəmli kolleksiyaların və metaverilənlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi elektron kitabxananın davamlı fəaliyyəti üçün əsas şərtədir. Bunun üçün ilk öncə müasir texniki-proqram təminatı əsasında təhlükəsizlik siyasəti işlənilməlidir. Bu siyasət əsasında elektron kitabxanaya qarşı xaricdən edilən bütün "hücumların" qarşısı alınmalı, informasiya ehtiyatlarının ehtiyat sürətləri hazırlanmalıdır.

Elektron kitabxana daim yeniləşmə, inkişaf və profilaktik iş tələb edir [3]. Bu məqsədlə kitabxanaya bütün funksional istiqamətlərdə peşəkar mütəxəssislər-təsvirin işlənməsi, mətnin rəqəmsallaşdırılması üzrə mütəxəssis, kompüter şəbəkəsinin eksplutasiyası üçün sistem administratoru və proqramlaşdırıcılar, metaverilənlərin yaradılması və daxil edilməsi üçün kataloqlaşdırıcılar, bir neçə layihə rəhbəri, eyni zamanda istifadəçilərin kolleksiyaya çıxışına kömək və onlarla iş məqsədilə xidmət şöbəsi işçiləri tələb olunur. Elektron kitabxanaların yaradılması üzrə yaxşı layihə meneceri hərtərəfli biliklərə və yüksək ixtisaslaşmaya malik olmalı, eyni zamanda elektron kitabxana sistemlərindən yaxşı başı çıxmalı, layihəni idarə etməyi bacarmalı, maliyyələşdirmə və hesabat məsələlərini bilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A., Qurbanov A.İ. *Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslik*. Bakı: BUN, 2007. 200 s.

2. İsmayılova N.N. *Ənəbi müəlliflər elektron kitabxanalar haqqında // Kitabxanaşünaslıq və informasiya: Elmi-nəzəri və praktik jurnal*. Bakı: BUN, 2010. № 1. 128 s.

3. Земсков А.И., Шрайберг Я.Л. *Электронная информация и электронные ресурсы*. Москва, 2007. 528 с.

4. National Information Standards Organization. 2004. "A Framework for Building Good Digital Collections". Bethesda, MD.: National Information Standards Organization. Available: www.niso.org/framework/forumframe-work.html. Accessed January 27, 2005.

5. Chapman, Stephen. *Techniques for Creating Sustainable Digital Collections*. Library Technology Reports 40, 2004, no.5 (September/October): 1-64.

6. Grahame Vicki and Tim McAdam. *Managing Electronic Resources. Spec Kit 282.* Washington DC: Association of Research Libraries Office of Leadership Services. 2004.

**MAIN CONCEPTIONS FOR FORMATION
ELEKTRON LIBRARIES**

MAMEDOVA S.İ.

SUMMARY

The article covers main conceptions for forming electron libraries. Processes, methods and facilities of work for formation of elektron libraries are investigated in this article.

**ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ДЛЯ СОЗДАНИЯ
ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОТЕК**

МАМЕДОВА С.И.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрена основные концепции для создание электронные библиотеки. А также подробно объясняется процессы, методы и средства работы для создания электронных библиотек.